

Розділ 7. Шляхи забезпечення фінансової безпеки України

Важливою складовою фінансової політики держави є забезпечення її фінансової безпеки. Особливо це актуально для країн з транзитивною економікою, де система державних фінансів не є досить стійкою.

В економічній літературі існує кілька визначень фінансової безпеки країни, що пояснюється складністю процесів, які відображає дана категорія. Д.е.н., проф. Д.Василик вважав, що фінансова безпека держави — досить багатопланове поняття в економічному контексті та надзвичайно актуальне в політичному, бо є результатом практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влади в сфері фінансів. Колектив авторів з Національної академії внутрішніх справ України під фінансовою безпекою країни розуміє такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Це, на наш погляд, одне з найточніших визначень фінансової безпеки держави, оскільки в ньому виділені основні складові фінансової безпеки в країні.

Як видно з цього та інших визначень фінансової безпеки країни, вона насамперед досягається шляхом ефективного використання державних фінансів, створення сприятливого інвестиційного та податкового клімату в країні, що поки не властиве для фінансової системи України, і робить її нестійкою до економічних загроз з середини країни та ззовні.

В Концепції національної безпеки України серед основних загроз національній безпеці виділені і такі, які характеризують загрози для фінансової безпеки нашої країни. Серед них: велика боргова залежність держави, критичні обсяги державного зовнішнього і внутрішнього боргів, "тінізація" державної економіки тощо.

На нашу думку, фінансову безпеку країни треба розглядати в кількох рівнях: 1) на рівні підприємства; 2) на рівні галузі; 3) на рівні країни; 4) на рівні світової економіки. Без фінансової безпеки окремих підприємств і галузей не буде можливою фінансова безпека країни. В той же час фінансова безпека країни в

умовах глобалізації світової економіки є тісно пов'язаною з ситуацією на міжнародних валютних і фондових ринках [1, с. 322].

Стан фінансової безпеки країни залежить від багатьох чинників. До них відносять безпеку інвестицій, фактори міжнародного фінансового ринку, коливання попиту і пропозиції, стан грошово-кредитної системи країни, збалансованість (чи незбалансованість) державного бюджету, дефіцит бюджету, державний борг країни, бартеризацію економіки, податкові пільги, податкові недоїмки тощо.

Фінансова безпека України передусім залежить від гармонійного взаємозв'язку складових фінансової системи нашої країни. Розбалансованість державного бюджету є головним дестабілізуючим чинником фінансової системи, і, відповідно, фактором негативного впливу на фінансову безпеку країни.

Досягнення на вимогу міжнародних фінансових організацій низького рівня дефіциту бюджету, що здійснюється в основному за рахунок невиконання бюджетних зобов'язань (головним чином хронічних затримок з виплатою заробітної платні та інших соціальних виплат) є неприпустимо з точки зору вимог економічної безпеки. Зниження рівня інфляції досягається засобами жорсткої монетарної політики, органічно не пов'язаної з оздоровленням фінансів. У той же час провідні країни світу дозволяють собі мати державний борг в розмірі 80-100% від ВВП

Криза платежів, яка поглиблюється бюджетною заборгованістю, обмеженістю кредитних ресурсів, перебуванням значної частини грошей у позабанківському обігу, бартеризацією обміну, знижує рівень економічної безпеки України і посилює соціальну напруженість у суспільстві. До того ж криза платежів призводить до формування так званої боргової економіки, в якій головним боржником виступає держава.

Такий стан економіки негативно позначається на державному бюджеті. Його дефіцит без урахування дефіциту НАК «Нафтогаз України» в 2012-му зріс більш як удвічі – до 53,5 млрд грн порівняно з попереднім роком. За чотири місяці 2013-го він уже сягнув 16,2 млрд грн, тоді як торік за цей період становив лише 4,5 млрд грн.

Від’ємне сальдо рахунку поточних операцій протягом 2010–2012-го зросло з \$3 млрд до \$14,8 млрд. Для порівняння: у кризовому 2008 році воно дорівнювало \$12,8 млрд. За параметрами цей показник близький до сальдо торговельного балансу.

Протягом 2011–2012 років чистий продаж Нацбанком валюти із золото-валютних резервів (ЗВР) сягнув \$11,2 млрд. У кризовий 2009-й рік він становив \$10,4 млрд. До того ж обсяг ЗВР 2009-го року також був більший. Інше джерело валюти – накопичення держборгу. З 2010-го по 2012-й він зріс майже на \$25 млрд і ще на \$4,7 млрд – за чотири місяці 2013 року. Якщо 2009-го року на кожного українця припадало приблизно 7 тис. грн державного боргу, то в 2013 р. – понад 12 тис. грн.

Стабільність гривні була збережена непомірно високою ціною: гальмуванням економіки, збільшенням держборгу в 1,75 разу з 2010-го року, чистим розпродажем ЗВР у сумі \$11,2 млрд за 2011-2012 роки. Усі ці негативні економічні тренди шкодять банківській галузі. Через штучні проблеми з ліквідністю протягом 2011–2012-го років суттєво збільшилася вартість банківських зобов’язань.

У виробничі галузі, де створюється додана вартість, банки спрямували менш як 30% цих залучених коштів, натомість більше ніж 52% пішли на кредитування бюджетних проблем уряду. Ці суми він скеровує не у виробництво, а на соціальні видатки, що гальмує розвиток України.

Щонайменше 70% ресурсів фінустанов мали б надходити в економіку. Але цього не відбувається через величезні ризики. За показником економічного ризику (економічна стабільність, економічні дисбаланси, кредитний ризик в економіці) вітчизняна банківська галузь має найгіршу оцінку – 10. За показником галузевого ризику – 7. За класифікацією BICRA рейтингової агенції Standard&Poog’s сукупна оцінка банківської системи України – 9. Це одна з найгірших оцінок з-поміж усіх держав, що виникли на терені колишнього СРСР. Позаду нас лише Білорусь із 10 балами [2, с.18-19].

За даними S&P, частка проблемних кредитів в українській банківській системі становила на середину 2013 р. 20%, а за оцінками Moody’s – узагалі 35%.

На думку академіка Геєця В.М., «сьогодні на заході одним із шляхів подолання кризи є політика «*man-industrial policy*», що означає використання грошово-кредитних інструментів взаємопов'язаних із пріоритетами розвитку промисловості [3, с. 24].

В.М. Геєць виділив основні виклики для сучасної української фінансової системи. Найвідомішими з них є такі: 1) гроші надзвичайно дорогі, і вони короткі. Як наслідок спрямування їх на розв'язання довгострокових завдань реального сектору є проблемним; 2) вітчизняний ринок облігацій і цінних паперів не задовольняє потреб фінансування реального сектору [3,с.25]. Треба також враховувати і той факт, що багато прибуткових державних підприємств після приватизації стають збитковими через застосування різних способів виведення прибутків із господарського обороту і відсутність мотивів для їх капіталізації [3, с.27].

Для економічного зростання й успішного функціонування національної економіки необхідно створити зрозумілу, стабільну, ефективну податкову систему. Існуюча податкова система є непомірним тягарем для товаровиробників, пригнічує виробництво, провокує несплату податків у бюджет держави і створює серйозну загрозу економічній безпеці України.

Стратегія розвитку банківської системи повинна визначати перспективу забезпечення стійкості грошової системи та розвитку національної економіки. Ступінь стабільності банківської системи є однією з доміант економічного зростання і характеризує ефективність грошово-кредитної та фінансової політики держави, її здатність забезпечити стабільність банківської системи і відповідно - зміцнення національної валюти.

Нині доцільно обмежити вивіз українського капіталу за кордон, за винятком реалізації проектів, що сприяють просуванню вітчизняних товарів та послуг на зовнішні ринки.

Продаж валюти фізичним особам повинен мати цільовий характер і бути обмежений певною сумою, що встановлюється на рік для однієї особи. Вжиття заходів валютного регулювання, істотного обмеження обігу іноземної валюти

всередині країни збільшить ресурсно-валютну базу реформ, підвищить рівень економічної безпеки України.

В системі валютного регулювання важливе місце відводиться забезпеченню конвертованості національної валюти. Однак слід зазначити, що конвертованість є доволі неоднозначним за своїм змістом елементом грошової реформи, а тому вимагає зваженості і послідовності у її реалізації.

Недостатньо аргументованими видаються рекомендації деяких радників та представників міжнародних фінансових організацій, а також вітчизняних науковців щодо необхідності прив'язки гривні до долара США чи якоїсь іншої твердої валюти. По-перше, деякі тверді валюти можуть незабаром припинити своє існування (в разі введення в усіх країнах ЄС спільної грошової одиниці — євро), а по-друге, це перетворить гривню в сурогат більш стійкої валюти. Досвід Німеччини, Японії, деяких інших країн свідчить про те, що національна валюта може стати сильною і без її прив'язки до іншої валюти за рахунок зміцнення національної економіки, підвищення її конкурентоспроможності, активного виходу вітчизняних виробників на міжнародні ринки тощо.

З метою забезпечення зменшення загроз для фінансової безпеки важливо здійснювати постійний моніторинг її індикаторів, серед яких можна виділити наступні:

- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет України;
- рівень монетизації ВВП;
- дефіцит Державного бюджету;
- ступінь доларизації національної економіки;
- швидкість обігу готівки;
- процентна ставка за банківській кредит;
- ставка рефінансування НБУ;
- відношення суми валових міжнародних резервів НБУ до загальної суми річного імпорту;
- валютний курс;
- питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів;

- питома вага податків в обсязі ВВП;
- відношення суми власних оборотних коштів підприємств до суми залучених оборотних коштів.

Основним елементом забезпечення ефективного функціонування фінансової системи України має бути податкова система. Але це можливо тільки при забезпеченні безпеки сфери оподаткування (податкової безпеки). Досягнути останньої можливо тільки при зменшенні такого явища, як ухилення від оподаткування. Воно, в основному, пов'язане з приховуванням доходів, неподанням фінансової і податкової звітності, незаконним використанням податкових пільг, несвоєчасною сплатою податків, завищенням витрат виробництва тощо. Ухилення від сплати податків являє собою суттєву загрозу для фінансової безпеки України, оскільки держава недоотримує значні кошти, яких передусім не вистачає на фінансування соціальних програм. Масове ухилення від сплати податків у нашій країні можна пояснити надмірним фіскальним характером податкової системи, недосконалістю законодавчої бази, низькою податковою культурою в суспільстві, неналежним виконанням своїх функцій частиною працівників МДЗУ, корумпованістю певних державних службовців тощо.

Зменшення практики ухилення від податків знизить відтік фінансів у тіньову економіку, яка в Україні вже перетнула критичний рівень (35 — 40 % ВВП).

Таким чином, вся економіка України сьогодні розвивається не за законами ринкового господарства, а за законами "дикого капіталізму" XIX-го - початку XX століття. Зрозуміло, що в такому випадку необхідне сильне і своєчасне державне втручання в господарські процеси, передусім для припинення "олігархізації" української економіки, для боротьби з відмиванням "брудних" грошей, для недопущення нецільового використання бюджетних коштів (особливо при незаконному відшкодуванні ПДВ), скорочення виведення капіталів в офшори.

На думку д.е.н., проф. І.О. Луніної, зростання видатків бюджету розширеного уряду пов'язано переважно зі зростанням дефіциту Пенсійного фонду України. З 2005 р. до 50% пенсійних виплат фінансуються за рахунок

коштів ДБУ, коштів єдиного казначейського рахунку, а не за рахунок надходжень від єдиного соціального внеску.

Для забезпечення довгострокової стійкості державних фінансів, д.е.н., проф. І.О. Луніна пропонує, серед іншого, підвищення справедливості податкової системи: введення податку на нерухомість для всіх; посилення прогресії оподаткування доходів фізичних осіб, включення пенсійних виплат (що перевищують суму трьох прожиткових мінімумів) до доходів які підлягають оподаткуванню; встановлення максимальної частки доходів, що враховуються при визначні міжбюджетних трансфертів, які вносяться до ДБУ в рамках системи вирівнювання доходів місцевих бюджетів [3, с. 48].

Д.е.н., проф. А.М. Соколовська наголошує, що в Україні наявний не стільки порівняно високий рівень тягаря власне податків, скільки високий рівень тягаря обов'язкових платежів (ЄСВ) до державних соціальних фондів.

Аналіз податкового навантаження показав, що зменшення рівня тінізації економіки передбачає зниження ставки ЄСВ. Необхідним компенсаторами, на думку д.е.н., проф. А.М. Соколовської, при зниженні ставки ЄСВ можуть бути ставки за користування надрами і ставки екологічного податку [3, с. 53].

Треба пам'ятати, що чимало країн світу відстали у своєму розвитку, своєчасно не зупинивши процеси "олігархізації" своєї економіки. Подібне зараз відбувається в Росії, Україні, ряді центральноазіатських республік колишнього СРСР. Типовим для олігархічного угруповання є наявність політичного синдикату (друковані видання, контроль над певними телеканалами, опіка над партіями і блоками партій), представленість у парламенті, в центральних органах виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування.

Між ними йде постійна "війна" за наближеність до представників верхніх щаблів влади, а дехто з цих олігархів серйозно претендує на вищі посади в державі. Подібні явища відповідають умовам, при яких діє закон Кеннета Ерроу. Цей закон говорить про те, що в умовах незрілої демократії політичні рішення щодо використання бюджету завжди будуть недостатньо ефективними, якщо існує більше двох альтернатив його використання. Враховуючи, що рівень демократії в Україні є недостатнім, то можна очікувати неефективне

використання значних сум бюджетів різних рівнів. Показовим прикладом цього є сьогодні ситуація з відшкодуванням ПДВ з бюджету, наданням різноманітних пільг тощо. Досить часто податкові та інші фінансові пільги надаються підприємствам та галузям, за якими стоять певні фінансово-промислові групи. Під цим кутом зору можна, наприклад, розглядати експеримент в гірничо-металургійному комплексі України, від проведення якого бюджет недоотримав значні суми, хоча сам експеримент сприяв зростанню прибутковості цього комплексу. Але отриманий приріст доходів значною мірою розподілявся між крупними акціонерами, найбільшими з яких є представники кількох олігархічних угруповань Донецької, Дніпропетровської, Запорізької областей та м. Києва.

Суттєвим негативним чинником, що послаблює фінансову безпеку України, є корупція влади і бізнесу. За рівнем корупції західні експерти включають нашу країну в десятку найбільш корумпованих країн світу. До поширених джерел живлення корупції в Україні фахівці відносять такі: 1) систему прямого підкупу посадових осіб і політичних діячів; 2) переведення коштів державних підприємств у "дочірні" структури, які створюються родичами керівників державних структур; 3) списання боргів комерційних структур перед державними підприємствами і організаціями; 4) отримання підприємницькими структурами кредитів під гарантії держави та їх неповернення в результаті фіктивного банкрутства.

Одним із головних джерел живлення корупції в світі та в Україні зараз стає "відмивання брудних грошей".

До чинників, що сприяють "відмиванню" грошей в Україні, слід віднести: нестабільність економічної та політичної ситуації в країні; відносну слабкість вітчизняної банківської системи; недостатнє юридичне економічне, аудиторське обґрунтування міжнародних угод; існуючу потребу економіки в міжнародних інвестиціях; низький рівень підготовки працівників органів МВС, СБУ та інших контролюючих структур щодо попередження відмивання "брудних" грошей тощо. Тому для посилення боротьби з цим ганебним явищем необхідно здійснити такі заходи. Передусім потрібно доопрацювати банківське законодавство України щодо унеможливлення "відмивання" грошей через комерційні банки. Потрібно

також уважніше придивитися до діяльності таких небанківських структур як кредитні спілки і ломбарди, що використовуються для подібного роду операцій. Вкрай потрібно розробити механізм поповнення міжбанківської інформаційної системи відомостями про недобросовісних учасників сфери підприємницької та банківської діяльності. Потрібно також посилити обмін оперативно-розшуковою інформацією між правоохоронними органами України та інших держав про фінансові операції (в тому числі міжнародні), які викликають підозру з точки зору їх легальності. В цілому в Україні треба активніше запроваджувати рекомендації групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

В кінцевому підсумку в Україні повинно бути: 1) розроблено антикорупційну стратегію; 2) значно підвищено заробітну плату державних службовців, що зменшуватиме хабарництво працівників органів влади; 3) введено обов'язкове декларування доходів всіма зайнятими, а не тільки держслужбовцями та сумісниками; 4) інформування населення через Інтернет про витрати бюджетів та цільових фондів в режимі «он-лайн», як це робиться в багатьох країнах Європи.

Важливим напрямом забезпечення фінансової безпеки України повинно стати досягнення політичної стабільності в країні. Як відомо, політика і економіка тісно пов'язані, але в Україні в останні роки політичний чинник домінує над економічним, що негативно позначається на діях як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів. Поки в Україні не буде забезпечена політична стабільність важко очікувати стабільного економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення.

Література:

1. Карлін М.І. Державні фінанси України: Навч. посібник/М.І. Карлін – К.: Знання, 2008. – 348 с.
2. Карлін М.І. Бюджетна система України: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 428 с.